

תשובה בענין שנת השמיטה

שאלה מקיבוץ חנתון: שנת תשמ"ז נקבעה כשנת שמיטה. איך ננהג בשנה זאת?

א. אנו מגדלים 2,000 דונם תבואה - תלתן, חיטה, שיבולת, וחמניות. השנה לא ניתנה לנו מכסת מים להשקיה, ולכן עינינו היו נשואות השמימה. בשנה הבאה, יש אפשרות שנשקיע בציוד להשקיה, כי אושר לנו שימוש במי השקיה. אם כן, יש אפשרות שנחליף סוגי תבואה קיימים לסוג רווחי יותר - כותנה, תירס וכו'. אנחנו צריכים לתכנן עכשיו איך נפעל השנה לקראת השנה הבאה.

ב. בתור משק חדש אנחנו מפתחים הרבה שטחים ציבוריים ומגורים השנה ובשנה הבאה. חלק מן הפיתוח הוא ה"נוי", כולל שתילת עצים, דשא, שיחים, פרחים וכו'. הנוי הוא לא רק ענין של יפוי המקום, אלא גם מחזיק ומחזק את האדמה, שלא יהיה סחף בגשמים, ואפילו בטפטוף. הסחף יכול להשפיע על חוזק הבתים, והמדרכות העומדות בדרך.

האם מותר לנו לשתול "נוי" בתשמ"ז? האם מותר לגזום? לגזום ל"צורה"? לכסח דשא? לדשן? לרסס נגד עשבים? האם מותר ליישר אדמה להכנת שתילה לקראת סוף השנה? האם מותר לבנות מערכת השקיה? כמה להשקות?

עד כמה תופסות, ומה הנימוק להלכות שמיטה בזמננו? האם המצב משתנה לאור עלייתנו על הקרקע רק לפני שנתיים?

תשובה: לפני כמאה שנה, בשנת תרמ"ח, שאלות אלה התעוררו שוב לאחר 1500 שנה כתוצאה מן העליה הראשונה. מאז הרבה תשובות, מאמרים, וספרים נכתבו על נושאים חשובים אלה (ראה רשימת הספרות בסוף).

בתשובה זאת נסכם את שתי השיטות הנהוגות היום בארץ לקיום מצוות שמיטה, נתאר את הבעיות הכרוכות בהן, ונציע פתרון חדש לבעיה.

בארץ היום יש שתי דרכים לשמור על הלי שביעית בקרב החקלאים הדתיים - שיטת החזון איש ז"ל (ראה חזון איש, כהנא, מקור חיים) הנשמרת ביישובים של פועלי אגודת ישראל ושיטת הרב קוק ז"ל והרבנות הראשית (ראה קוק, טוצ'ינסקי עמ' נ"ט ואילך; זוין עמ' קי"ב-קכ"ז, גרונפלד עמ' 114-125, 177-229) הנשמרת בקיבוץ הדתי.

שתי השיטות מניחות ששמיטה בזמה"ז היא מצוה מדרבנן. החזון איש שומר פחות או יותר על הדין התלמודי (לסיכום, ראה כהנא, מצוות הארץ ומקור חיים עמ' 308-328) ובכללו על האיסור של הוצאת פירות שביעית לחו"ל. ברם, הוא מקל בעניינים מסויימים: זריעה מוקדמת של תבואות החורף לפני ר"ה וכנגד מחזור הזרעים התקין, גידול ירקות בתמיסות מזינות ולא בקרקע, גידולי ירקות ומספוא רב שנתיים. האיכרים בתור 'שלוחי בית דין' קוצרים את פירות השביעית ומוכרים אותם דרך 'אוצר בית דין'. הם גם מחלקים אותם במנות לפי מכסת נפשות.

קיבוצי פאג"י נתמכים במשך שנת השמיטה ע"י 'קרן השמיטה' שעיקר תרומותיה באות מחו"ל (לפי ברקוביץ עמ' 97) והשנה קיבוץ חפץ חיים פתח "גן שעשועים למשחקי מים" בתור תחליף לחקלאות בשנת השמיטה (לפי פוסט).

לפי שיטת הרב קוק מוכרים את כל הקרקע וכל הנטיעות אשר עליה לנכרי לשנתיים (כדי שתהא השנה השביעית בהבלעה). ע"י זה מותר לסחור בפירות שביעית כי הפירות שייכות לנכרי. גם מותר לעסוק במלאכות האסורות מדרבנן בלבד כגון: השקאה, עידור, זיבול וסיקול. אבל אף אלה רצוי לעשותן ע"י פועלים נכריים. מצד שני, חמש המלאכות האסורות מן התורה - זריעה, זמירה, קצירה, בצירה וחרישה - עדיין אסורות בשנת השמיטה.

בעיות רעיוניות

שני הפתרונות האלה אינם משביעים רצון. הם מנוגדים לכל המפעל והחזון הציוני ונוסף מהם ריח גלותי כדברי הרב ברקוביץ.

באשר לפתרון הראשון, האם הקמנו את מדינת ישראל כדי לחיות מ'חלוקה' של יהודי חו"ל? הפתרון הראשון מתאים להלך-רוחו של הציבור החרדי שממנו הוא צמח. לגבם 'החלוקה' היתה דבר מקובל, ואם קיבוצי פאג"י יצטרכו לחיות מנדבות פעם כל שבע שנים, אין בכך טעם לפגם. הרב אליעזר ברקוביץ תקף את הפתרון הזה בצורה חריפה (בעמ' 97):

להימנע מעיבוד הקרקע ולשמור על חיוניות הכלכלה ע"י תמיכה כספית הנובעת בעיקרה מיהודי חו"ל שאינם שומרים מצוות שמיטה - הודאה היא שבתנאים הנוכחיים מצוות שמיטה איננה ניתנת לביצוע. ברי שזה לא היה יכול להיות כוונתו של ה' נותן-התורה שמרבית העם היהודי תחיה בגלות וששבת הארץ תקויים דרך נדיבותם.

כמו כן פתיחת "גן שעשועים" יכולה לפתור את הבעיות הכלכליות של קיבוץ אחד. האם זהו פתרון סביר למדינה כולה?

הפתרון השני עוד יותר מפתיע, כי הוא נובע דוקא מהמחנה הציוני-דתי. יוצא שהחרדים שומרים על הקרקע, ואילו הציונים מוכרים את הקרקע לגויים! יש בו דבקות לפרטים של ההלכה אבל לא לרוחה. זאת אומרת, כדי לקיים את מצוות שביעית ב"ארץ אשר אני נותן לכם" (ויקרא כ"ה: ב') מוכרים את "כל הקרקעות והצמחים, והנטיעות והאילנות, וכל מיני עצים שיש לנו בארצנו הקדושה ארץ ישראל" (זהו נוסח שטר ההרשאה הנהוג היום) למכובד ערבי לתקופה של שנתיים! א ת מ ה א ! הרב ברקוביץ תוקף את השיטה הזאת בצורה עוד יותר חריפה:

פתרון הרבנות הראשית מעורר עוד יותר סלידה. חוץ מתוקף ה'מכירה' המוטל בספק גדול, האין זה הליך של השפלה-עצמית למכור את כל השטח החקלאי של העם היהודי במדינת ישראל לגויים כל שנה שביעית - כי זה מה שיידרש לו כל ישראל היו שומרי תורה... 'למכור' את ארץ ישראל כל שנה שביעית חוכה היא שהיה ראוי למונעה. (עמ' 97)

גם חלק ממנהיגי הקיבוץ הדתי אינם מרוצים מן הפתרון הזה. מאיר אור מטירת צבי כתב לפני עשרים שנה (בעמ' 152):

בוודאי שמכירת אדמת ישראל בימינו, במדינת ישראל, יש בה טעם לפגם. טוב יעשו חכמי הדור אם ישתמשו באחת הדרכים האחרות כגון 'הפקר בית דין הפקר'.

צוריאל אדמונית כתב בשנת תש"ך (עמ' 386-387):

היתר מבוסס על מכירת כל אדמת מדינת ישראל צורם את האוון - הוא נוגד את הטעם הטוב... היו הצעות שונות - כבר על ידי החזון איש זצ"ל! - לחפש דרכי היתר אחרות... חבל שלא הלכנו בהן: להבא יש הכרח לחתור לקראתן...

'היתר המכירה' אינו רק צורם לאוון, הוא חותר מתחת כל מה שבנינו בארץ במשך 100 שנה. האם לשם כך הקמנו את הקרן הקיימת לישראל? האם לשם כך נפלו אלפי חיילים על קדושת הארץ? בנוסף על כל הבעיות ההלכתיות הכרוכות בהיתר המכירה (ראה סיכום אצל גרונפלד עמ' 177 ואילך וזוין עמ' קי"ב ואילך) הוא שם ללעג ולקלס את כל המפעל הציוני. כמו-כן, יש בו גם משום חילול ה' בעיני הציבור החילוני - כדי לשמור על קדושת הארץ צריכים למכור אותה לגויים פעם בשבע שנים! יש לזכור שהוא הוצע לראשונה בשנת תרמ"ח כשהישוב היהודי היה מיעוט שבמיעוט וזה לא הפריע להם למכור כמה מושבות לערבים. גם בשנת תר"ע כשהרב קוק ביסס את "היתר המכירה" בספרו "שבת הארץ" הוא הדגיש שהוא רק מיועד למצב של "רוב ורובא דרובא של קרקעות א"י הם בעונינו בידי נכרים" (עמ' קכ"א וגם בעמ' ס'). היום מצב זה כבר אינו קיים ואין ספק שהרב קוק בעצמו היה מתנגד להיתר המכירה!

השתנו העתים

כשניגשים לפתור את בעית השמיטה במדינת ישראל, חייבים לזכור ענין מרכזי נוסף. החזון איש התעלם ממנו לגמרי אבל דבר זה הודגש כבר ע"י הרב קוק בספרו "שבת הארץ" (עמ' ס"א) והוא השתמש בו כ'סניף' (=סיוע) להיתר המכירה:

בימים הראשונים [=בימי קדם] כשמעמד הישוב היה בעיקרו (של) [על] יסוד עבודת אדמה לאכילה, היה אפשר להנהיג קדושת שביעית כדת

בלא היתר של הפקעה, שהרי סוף סוף היו הפירות מופקדים והיה על ידי זה רווח לעניים והיה קרוב לכוונת התורה: 'ואכלו אביוני עמך'... אבל בימינו שיסוד הישוב הוא ע"י מסחר בפרי תבואת המושבות, וכשימנע מהלך המסחר תיהרס גם כל פרנסתו ומעמדו להבא - במצב כזה ודאי חובה להנהיג את היתר ההפקעה ע"י המכירה...

כלומר, מצוות השמיטה היתה מיועדת לחברה חקלאית פשוטה. רוב היהודים בארץ ישראל בתקופת המקרא והתלמוד גידלו את האוכל שלו היו זקוקים. בשנת השמיטה היה הדבר פשוט יחסית להפסיק את המלאכה בשדה ולאכול את מה שגדל מאליו. התבואה בשדה היתה מופקרת, ועניים ותושבי ערים יכלו לבוא ולאכול. אם היינו חיים היום בחברה שכזאת, היינו יכולים לקיים מצוות שמיטה כהלכתה וכשיטת החזון איש. אבל היום 90% מתושבי המדינה חיים בערים גדולות הרחק ממקורות המזון. לו כל הקיבוצים והמושבים היו שומרים מצוות שמיטה כהלכתה או אפילו על פי היתר המכירה, היה נוצר מצב של סכנת נפשות. יתירה מזאת, רוב התוצרת החקלאית של א"י מיועדת היום לייצוא. אם כל החקלאים בארץ היו שומרים על מצוות שמיטה כהלכתה או אפילו ע"פ היתר המכירה הענף החקלאי היה מתמוטט וזה היה יכול להמיט אסון על כלכלת המדינה.

אם כן, שתי השיטות הנהוגות היום בארץ פועלות אך ורק מפני שרוב החקלאים בארץ הם חילוניים. החקלאים החילוניים משמשים בתור גוי של שבת' לציבור הדתי. יתכן שלציבור החרדי זה לא מפריע - הרי הם גם לא משרתים בצבא. אבל לציבור הציוני-דתי ולציבור המסורתי זה חייב להפריע.

בעיות מעשיות של קיבוץ חנתון

מבחינה מעשית היתר המכירה לא יפתור את הבעיות העכשויות והבוערות של קיבוץ חנתון. לכל הדעות אסור לזרוע בשנת השמיטה. אי-זריעה יכול להעמיד אתכם בפני בעיה כלכלית חמורה. כמו-כן, שאלתם על שתילת עצים, דשא, ופרחים לנוי. אף לפי היתר המכירה מותר רק להחזיק בנוי ולמנוע נזק. אסור לזרוע ולנטוע נוי חדש. אי-זריעת נוי יכול להחליש את האדמה ולגרום לסחף

מן הגשמים שלדבריכם "יכול להשפיע על חוזק הבתים והמדרכות" ולהזיק לקרקע לטווח ארוך.

היחס של רבי ושל האמוראים לשמיטה
(פרק זה מבוסס על ספראי וברקוביץ)

לפני שנציע פתרון הלכתי לבעיה, חשוב לבדוק מה היה יחסם של חז"ל לקיום מצות השמיטה. אלה שתומכים בקיום מצות שביעית כהלכתה בזה"ז טוענים שהעם היהודי תמיד שמר על הלכות שביעית כשהוא יושב על אדמתו ושחז"ל הקפידו מאד בהלכות שביעית (ראה למשל גרונפלד, עמ' 109 ואילך, 233-235). תמונה זאת אינה מדוייקת כלל וכלל. אמנם בסוף תקופת בית שני וראשית תק' התנאים כנראה הקפידו מאד בהל' שביעית, אבל החל מתקופת אושא לאחר מרד בר-כוכבא חל שינוי מהותי. המכילתא לכי תשא (מהד' הורוביץ - רבין, עמ' 343) מעידה שבאותה תקופה 'שמיטין ויובלות' נמנו בין המצוות ש"לא נתנו ישראל נפשן עליהן" ולכן "לא נתקיימו בידן". התוספתא דמאי סוף פרק ג' (מהד' ליברמן עמ' 78) מעלה אפשרות של "עיר כולה של אוכלי שביעית" ובאותה תקופה מרבים לדבר על 'החשוד על השביעית' ליד 'עם הארץ' שהיה חשוד על הפרשת תרומות ומעשרות.

רבי יהודה הנשיא הגדיל לעשות בתחום של הקלות בהל' שביעית ע"י שורה של תקנות וע"י שינוי בתפיסת מקומה של שביעית בהלכה. לפי חז"ל שינה תחומי א"י לאיסור שביעית (תוספתא שביעית ד': י"א, ליב' עמ' 181 ומקבילות). לפי התוספתא (אהילות י"ח: ד', צוקרמנדל עמ' 617) רבי התיר את אשקלון מן המעשרות ומן השביעית. לפי הירושלמי (דמאי ב': א', כ"ב ע"ג) "רבי התיר בית שאן, רבי התיר קיסרין, רבי התיר בית גוברין, רבי התיר כפר צמח" וכשהיו מליזין עליו על כך הוא השיב שהוא ראה בתקנות אלה "עטרה להתעטר בה" (והשוה גם חולין ו' ע"ב - ז' ע"א). יתר על כן, רבי ביטל כמה מן האיסורים הקשורים לשביעית. עד ימיו היה מותר לקנות ירק במוצאי שביעית רק כשיעבור שיעור הזמן הדרוש לצמיחת אותו הירק. אבל "רבי ובית דינו התירו ליקח ירק במוצאי שביעית מיד" (משנה שביעית ו': ד' ותוספ' שביעית ד': י"ז, ליב' עמ' 183) וזאת למרות שירקות אלה בודאי ניטעו בשביעית! עד

ימיו של רבי היה אסור להביא פירות מחו"ל לארץ בשנת השמיטה וליבשם אבל רבי התיר להביא תאנים וענבים מחו"ל וליבשם באיזורי הספר (תוספ' שביעית ד': י"ט, ליב' עמ' 184).

כמו-כן, נאמר בירושלמי (תענית ג': א', ס"ו ע"ב-עג) שמותר להתריע בשופר בתענית ציבור בשנה השביעית "מפני פרנסת אחרים". "חברייא" הסבירו: מפני פרנסת גוים אבל ר' זירא הסביר: מפני פרנסת החשודים על השביעית! בהמשך, הגמרא מסבירה שר' זירא סבור כרבי שמותר להכריז על תענית ציבור בשנת השמיטה בעד פרנסתם של החשודים על השביעית! הגמרא ממשיכה (בארמית): "מלמד אחד היה חשוב על פירות שמיטה. הביאוהו לגבי רבי. אמר להם: ומה יעשה העלוב הזה? ומשום חייו הוא נוהג כך!"

וכל כך למה? למר רבי הקל כל כך באיסורי שביעית? פרופ' ספראי מציע (עמ' 11) שדברים אלה נבעו מתפיסתו הכללית של רבי. עד ימיו סברו ששמיטה בזמן הזה דאורייתא היא (ספרא בהר, פרשתא ב') רבי חידש שהיא מדרבנן (ראה המקורות להלן). רק ע"י כך אפשר להבין את נסיונו של רבי להתיר את השמיטה בכללותה. בירושלמי מסופר (תענית פרק ג' ס"ו ראש ע"ג = דמאי פרק א' כ"ב ע"א (בארמית): "רבי ביקש להתיר שמיטה" אבל לא הצליח, כנראה בגלל התנגדותו של ר' פנחס בן יאיר שהיה ידוע כחסיד ושהיה בעל השפעה בקרב העם הרחב.

מגמתו של רבי נמשכה במשך תקופת האמוראים (ספראי עמ' 21-12). רבן גמליאל בנו והבאים אחריו המשיכו לצמצם את הלכות השמיטה. המקרה הכי בולט ומפורסם הוא המסופר על ר' ינאי - תלמידו של רבי (דור ראשון של אמוראי א"י): "כדמכריז רבי ינאי: פוקו (=צאו) וזרעו בשביעית משום ארנונא" (סנהדרין כ"ו ע"א).

כלומר, בגלל אחוזי היבול שהוכרחו לתת לרומאים, הארנונא, רבי ינאי ציוה לעם לצאת ולזרוע בשביעית, מלאכה האסורה מדאורייתא. רש"י מסביר כי הוא עשה כך כי שמיטה בימיו היה רק מדרבנן. תוספות גם מתרצים כך אבל מוסיפים שאף אם השמיטה בימיו היתה איסור דאורייתא המעשה היה

מוצדק כי בירושלמי נאמר (ביטוי זה נמצא בירושלמי אבל לא בהקשר זה) שר' ינאי עשה כך "משום חיי נפש". כלומר; היתה קיימת סכנת נפשות באי-תשלום הארנונא.

מקורות אלה והרבה אחרים מלמדים אותנו כי אחרוני התנאים והאמוראים הקלו מאד באיסור שביעית. הם צמצמו את גבוליה, ביטלו חלק מאיסוריה, סלחו לחשודיה, ורבי אף רצה לבטלה כליל - כנראה משום שראו כמה קיומה מעיק על העם. אם בחברה חקלאית פשוטה עשו כך, בחברה טכנולוגית מסובכת לא כל שכן! אם בשביל תשלומי מסים התירו לזרוע בשביעית (ולפי רש"י לא היתה סכנת נפשות) כל שכן שאפשר להתיר שביעית לצורך פרנסתם של עשרות אלפי חקלאים, ולטובת קיומה הכלכלי של מדינת ישראל! (והשווה זוין עמ' קכ"ה).

ואמנם, הרב טוקצ'ינסקי (עמ' 65) אף הציע שהיום אולי מצבנו עוד יותר חמור מהארנונא של ר' ינאי כי אז היתה בעיה של חומסים ומוכסים, אבל היום אנו מוקפים אויבים. ובמקום אחר הוא הציע (עמ' 125) שאם חס ושלום יהיה זמן בצורת או מצור כלכלי, יהא מוטל על רבנינו להתכנס ולהכריז על היתר זריעה וחרیשה כמו ר' ינאי.

שמיטה בזמן הזה -

מדאורייתא, מדרבנן, או מידת חסידות?

המקורות הנ"ל מלמדים על המגמה הכללית של חז"ל לצמצם דין שמיטה בזה"ז, אבל כדי לפסוק הלכה למעשה אין זה מספיק. לשם כך עלינו לדון בכמה סוגיות בתלמוד ובשיטות הפוסקים.

שנינו בברייתא בירושלמי שביעית (פרק י' הל' ג', ל"ט ע"ג):

...דתני 'וזה דבר השמיטה שמוט' רבי אומר: שני שמיטין הללו שמיטה ויובל, בשעה שהיובל נוהג שמיטה נוהגת דבר תורה, פסקו היובלות שמיטה נוהגת מדבריהן.

כלומר כשיש יובל, שמיטה היא מדאורייתא; כשאין יובל, שמיטה היא מדרבנן. יש להדגיש שבירושלמי אין מי שחולק על רבי.

בבבלי דעה זאת של רבי מובאת בשני מקומות - גיטין ל"ו ע"א ומועד קטן ב' ע"ב - ג' ע"א. בגיטין עוסקים בתקנת הפרוזבול של הלל. הגמרא שואלת: והיאך הלל יכול להתקין נגד מצוה מדאורייתא? ואביי משיב שמדובר "בשביעית בזמן הזה ורבי היא" ומצטט את הברייתא הנ"ל. במו"ק שואלים: היאך התירה המשנה להשקות בית השלחין בשביעית? ואביי שוב משיב: "בשביעית בזמן הזה ורבי היא ... רבא אמר: אפילו תימא רבנן [שסבורים ששמיטה בזה"ז דאורייתא] - אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא". כלומר, לפי הבבלי יוצא שיש מחלוקת בין רבי לחכמים אם שמיטה בזמן הזה היא מדאורייתא או מדרבנן. כמו כן, יש להדגיש שבשתי הסוגיות בבבלי יש לביטוי 'בזמן הזה' מובן יוצא דופן. פירושו: הן בימי הלל לפני החורבן והן בימי רבי לאחר החורבן.

אצל הראשונים יש שלוש שיטות בפירוש הסוגיות האלה:

א. יש דעת מיעוט אצל הראשונים. ששמיטה בזה"ז היא מדאורייתא. כך דייק ר' יוסף קארו בדברי הרמב"ם (כסף משנה להל' שמיטה ויובל ד': כ"ה, ט': א', י': ט'). רוב הראשונים לא ראו את המדרש בספרא שהבאנו לעיל). אולם דיוק זה כנראה איננו נכון כפי שרבים הוכיחו (ראה זוין עמ' ק"ו - ק"ז, ק"י - ק"יא).

הרמב"ן הוא היחידי שפוסק במפורש כמו חכמים (בספר הזכות על הרי"ף לגיטין פרק ד') אבל בפירושו לתורה (ויקרא כ"ה: ז' בסוף הפירוש) הוא מסתפק בדבר ובחידושו למו"ק (ג' ע"ב) הוא פוסק שביעית בזה"ז הוא מדרבנן. כתוצאה מכך, מעט מאד אחרונים מקבלים שיטה זו.

ב. כל שאר הראשונים פוסקים כרבי משתי סיבות (זוין עמ' ק"ט-ק"י): ראשית כל, אם שמיטה בתקופת בית שני היתה מדאורייתא, איך הלל העיז להתקין נגד דבר תורה? שנית, במקום שאין הכרעה בבבלי יש לפסוק כמו הירושלמי

ושם אף אחד אינו חולק על רבי. אולם יש בכל זאת מחלוקת לגבי מצוות שמיטה לאחר תקופת התלמוד. הרבה ראשונים פסקו ששמיטה בזה"ז היא דרבנן וכדעת רבי בגמרא. (ראה רשימה אצל זוין עמ' ק"י או גרונפלד עמ' 107).

ג. ברם, הרבה ראשונים אחרים טענו כמו הראב"ד (1120-1198) ור' זרחיה הלוי 'בעל המאור' (1125-1186) שכשרבי פסק 'מדרבנן' הוא דבר על תקופת בית שני ועל זמנו אבל לא על ימי הביניים. כלומר, לאחר החורבן עדיין היה בית דין גדול ששמר על 'זכר ליובל' - הם תקעו בשופר, שחררו עבדים, והחזירו נחלות. באותה תקופה, שכללה תקופת רבי, שמיטה היתה מדרבנן כמו שיובל היה מדרבנן. אבל אח"כ כשהיובל בוטל לגמרי גם השמיטה בוטלה לגמרי והיום (=בימי הביניים) גם שמיטת קרקע וגם שמיטת כספים הם מידת חסידות ולא יותר. (לדברי רז"ה ראה כשר עמ' ק"ע). אבל אם יש דעה כזאת אצל הרבה פוסקים בימה"ב למה רוב הפוסקים החל משנת תרמ"ח פסקו ששמיטה בזמה"ז היא דוקא מדרבנן? משום שהם לא ראו את רוב הראשונים שסברו כך. הרב קוק והאחרונים ראו דעה זאת רק אצל ר' זרחיה הלוי, הראב"ד ובתור 'ויש אומרים' בר"ן. מכיון שהראב"ד אולי סתר את עצמו במקום אחר, האחרונים החליטו ש'מידת חסידות' היא דעת יחיד של ר' זרחיה הלוי. ואמנם הרב קוק והרב יוסף ענגיל השתמשו בדעת יחיד זאת בתור 'סניף' להיתר המכירה. כלומר אף מבלעדי המכירה קיים היתר כי קיים כלל בהלכה שבשעת הכרח ודחק גדול סומכים על יחיד במקום רבים, אף-על-פי שההלכה הפסוקה היא לא כאותו יחיד וביחוד באיסור דרבנן (זוין עמ' קכ"ה, הרב קוק עמ' מ"א-מ"ד).

אולם, היום אנחנו יודעים שדעת הרז"ה לעולם לא היתה דעת יחיד! הרב כשר הוכיח בשני מאמרים מאלפים שהרבה חכמים בפרובאנס ועוד מקומות סברו ששמיטה בזה"ז היא מידת חסידות. בנוסף על רז"ה ראב"ד ור"ן, דעה זו נזכרת ע"י הרשב"א, העיטור בשם 'חכמי הדור', המאירי באריכות בחידושו לגיטין ובספרו מגן אבות, הרשב"ש (ר' שלמה בן שמעון דוראן, 1400-1467, צפון אפריקה) בשם ספר חוקות הדיינים שציטט מבעל הלכות גדולות, ר' יהודה אלברצלוני, בעל העיטור, ור' יהודה ב"ר יקר רבו של הרמב"ן (כשר טרח לחפש אחר כל הדעות האלה - עיין במאמריו). כשר אף מדגיש את דברי

המאירי והרשב"ש בעצמם. המאירי מעיד במגן אבות "אלא שאף אנו רבים אשר איתנו מהגאונים והרבנים" שמסכימים איתו ששמיטה בזמה"ז היא מידת חסידות בלבד. וכן מעיד הרשב"ש "שהרבה גדולים סוברים שאינה נוהגת אפילו מדבריהם". על סמך דברים אלה, כשר מסכם (במאמר השני, עמ' שע"ד):

אם כן כעיקר השאלה הזאת של שמיטת קרקעות בזה"ז מקבלת צורה אחרת לגמרי, שאין כאן לפנינו שאלה של רבים ויחיד כמו שחשבנו, אלא רבים ורבים שהיו נוהגין כן הלכה למעשה...

ושוב בהמשך:

...אלא שיש לפנינו חבורה גדולה של רבותינו הקדמונים שסברי להו שמיטת כספים ושמיטת קרקעות היינו הך, ושניהם לא נוהגים בזמן הזה אפילו מדרבנן רק ממידת חסידות, ועל זה סמכו הלכה למעשה שאין שמיטת כספים בזמן הזה בלי תנאי בשטרות פרוזבול, והלכה זו היתה מקובלת בידם מאבותיהם מדורי דורות... ושאלה זו היא בכלל מחלוקת של רבים ורבים ונהרא נהרא ופשטיה (=מקום מקום ומנהגו).
(שם, עמ' שע"ה)

אם כן, הדבר שקול - יש חבורה גדולה של ראשונים שפסקו ששמיטה בזה"ז מדרבנן וחבורה גדולה (וביניהם רוב חכמי פרובאנס!) שפסקו ששמיטה בזה"ז היא מידת חסידות. מכיון שמדובר בשעת הדחק ולחץ כלכלי מרובה ('ארנונא'), ומכיון שהיתר המכירה בעצמו בעייתי מאד כפי שהסברנו לעיל, ומכיון שחז"ל בעצמם הקלו מאד בהלכות שמיטה, נראה שיש להעדיף את שיטת חכמי פרובאנס ששמיטה בזה"ז היא מידת חסידות ותו לא. ואם תאמר, איך אפשר לפסוק כנגד דעתם של הרב קוק וחבורתו - יש לומר שהם השתמשו בשיטה זאת כ'סניף' להיתר משום שחשבו שמדובר ביחיד נגד רבים לו ידעו שמדובר ברבים נגד רבים יתכן מאד שהיו פוסקים כמותם לכתחילה ולא היו נכנסים לדוחק של היתר המכירה. (והשווה לדברי הרב כשר עמ' שע"ה למטה).

לבסוף יש להוסיף עוד 'סניף' להיתר הנ"ל. הרב קוק ואחרים כבר הראו (קוק, שו"ת משפט כהן סימן ס"ג, זוין עמ' פ"ה-צ"ג, גרונפלד עמ' 183-192) שיש

מחלוקת גדולה בין הראשונים לגבי זמנו של שנת השמיטה ולמרות שהלכה נפסקה כמו הרמב"ם, עדיין יש ספק אם שנת תשמ"ז היא אמנם שנת השמיטה.

הלכה למעשה

לדעתנו איפוא, יש לקיים הלי שמיטה היום בתור 'מידת חסידות'. כלומר, כל המרבה לקיימן הרי זה משובח, אבל מי שאינו מסוגל משום לחץ כלכלי ('ארנונא') או שעת הדחק רשאי לזרוע ולעסוק בשאר המלאכות הדרושות בשנת השמיטה.

אם אפשר, ראוי לשמור על הלכות אלה במיוחד :

1. לזרוע את תבואות החורף לפני ר"ה.
2. לזרוע דשא ולנטוע אילנות נוי לפני ר"ה.
3. להימנע מאיסורי תורה כגון זריעה, זמירה, קצירה, בצירה וחרישה במידת האפשר או לעשות פעולות כגון זמירה בשינוי (לפרטים ראה מקור חיים עמ' 310 ועוד).
4. להימנע מנטיעת נוי או מטיפולו אם הנוי אינו הכרחי לשמירת האדמה מסחף הגשמים.

כמו-כן ראוי לנקוט במעשים סמליים וחינוכיים כדי להגביר את תודעת החברים ששנת תשמ"ז היא שנת השמיטה :

1. לתכנן את הפיתוח החקלאי לשש השנים שבין שמיטה לשמיטה (אדמונית עמ' 367).
2. להשאיר שדה אחד כ'פינת שמיטה' עם שלט גדול (כהצעת ז'וין עמ' קכ"ו ואדמונית עמ' 367) שבו תישמר מצוות שמיטה כהלכתה.
3. לקיים שיעורים בהלכות שביעית במשנה, ברמב"ם, או בספרים אחרים (אדמונית עמ' 368).
4. בסופו של דבר מהי מטרת השמיטה? כמו שנאמר: "ואכלו אביוני עמך". היום אפילו אלה ששומרים על שביעית כשיטת החזון איש אינם מקיימים את

מטרת המצוה הכתובה בתורה. על כן הקיבוץ הדתי הקים קרן מיוחדת לפני כמה שמיטות כדי לתרום חלק של רווחי שנת השמיטה לעניים. ראוי מאוד שקיבוץ חנתון ינקוט בשיטה הזאת ויתרום אחוז מסויים או סכום קצוב לעניים במשך שנת השמיטה. בדרך זאת המטרה של דין השמיטה תושג.

דוד גולינקין

בהסכמת: הרב טוביה פרידמן, יושב ראש

הרב ראובן המר

ספרות

- אדמונית - צוריאל אדמונית, בתוך הזרם ונגדו, ת"א, תשל"ז, עמ' 387-365
אור - מאיר אור, "שמיטה בימינו", עמודים, אדר תשכ"ה, עמ' 153-150
ברקוביץ - Eliezer Berkovitz, Not in Heaven, NY, 1983, pp.95-100
גרונפלד - I. Grunfeld, The Jewish Dietary Laws, Vol. 2, London 1972, pp.94-155, 177-248
ויטמן - זאב ויטמן, "לקראת שנת השמיטה בשנת השבע", עמודים, תשרי-
מרחשון, תשמ"ו, עמ' 9-6
זוין - הרב שלמה יוסף זוין, לאור ההלכה, מהד' ב', ירושלים, תשל"ז, עמ'
פ"ה-קכ"ו
חזון איש - הרב אברהם ישעיהו קרליץ, שביעית, תרצ"ז; זרעים, תשי"ח
טוקצינסקי - הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, ספר השמיטה, ירושלים, תשי"ב
כהנא - הרב קלמן כהנא, שנת השבע, ת"א, תשכ"ח
כהנא - הרב קלמן כהנא, מצוות הארץ, מהד' חמישית, תשמ"ד, עמ' נ"ו-צ"ג
כשר - הרב מנחם מ. כשר, "על שטר מכירה בשנת השמיטה", נועם א'
(תשי"ח), עמ' קס"ז-קפ"ד ונועם ט' (תשכ"ו), עמ' שע"ב-שפ"ב
מקור חיים - הרב חיים דוד הלוי, מקור חיים השלם, חלק חמישי, ירושלים,
עמ' 337-302
ספראי - פרופ' שמואל ספראי, "מצוות שביעית במציאות שלאחר חורבן בית
שני", תרביץ ל"ה (תשכ"ו), עמ' 328-304 ותרביץ ל"ו (תשכ"ז) עמ' 21-1
פוסט - Jerusalem Post, Fri, Sept. 5, 1986, pp. 1, 4
קוק - הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שבת הארץ, מהד' ג', ירושלים, תשי"א
קניאל - יהושע קניאל, "התחדשות פולמוס השמיטה בשנת תר"ע", סיני, כרך
פ"ו (שבט-אדר תש"ס), עמ' רכ"ז-ר"מ

e/vol1/shmita

g/vol1/MoniqueVersionDec2001